

RAZISKOVANJE VGRAJENE DELIBERACIJE V SISTEMSKIH OKOLJIH. TEORETIČNI OKVIR IN IMPLIKACIJE V EMPIRIČNEM RAZISKOVANJU

Marjan HORVAT

Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenija
e-mail: Marjan.Horvat@irris.eu

IZVLEČEK

Namen prispevka je na teoretičnih izhodiščih in praksah deliberativne demokracije izoblikovati konceptualni pristop, ki bo omogočil proučevanje deliberacije o skupnem dobrem v kompleksnih, sistemskih okoljih in ga nakazati v empiričnem raziskovanju. S poudarkom na raziskovanju vgrajene deliberacije je razprava komplementarna raziskovalnemu polju deliberativne demokracije, vendar temelji na holističnem pristopu, ki v analizi poleg postopkovnih aspektov upošteva sočasno in epistemološko enakovredno tudi izhodiščne kontekste in rezultate deliberacije. Z razširjenim fokusom proučevanja deliberacije prispeva k razumevanju možnosti za umeščanje in uporabo načel deliberativne demokracije na lokalni, nacionalni in transnacionalni ravni. In obratno. Nakazuje kakšne spremembe v deliberaciji v specifičnih socio-kulturnih okoljih so potrebne, da se načela kakovostne deliberacije lahko udejanjijo v praksi, s poudarkom na možnostih za sintetiziranje lokalnih oblik deliberacije o skupnem dobrem z globalnimi izzivi.

Ključne besede: deliberativna demokracija, kompleksna okolja, skupno dobro, vgrajena deliberacija, epistemska zgodovina, novi metodološki pristopi

RICERCA DELLA DELIBERAZIONE INTEGRATA NEGLI AMBITI SISTEMICI. L'IMPIANTO TEORICO E LE IMPLICAZIONI NELLA RICERCA EMPIRICA

SINTESI

Il contributo si propone di sviluppare un approccio concettuale, basato su punti di partenza teorici e sulle pratiche della democrazia deliberativa, che consentirà lo studio della deliberazione sui beni comuni negli ambiti sistemici complessi e sarà in grado di suggerirlo nella ricerca empirica. Ponendo l'accento sulla ricerca della deliberazione integrata, il saggio è complementare al campo di ricerca della democrazia deliberativa, ma basato su un approccio olistico che nell'analisi, accanto agli aspetti processuali, considera in maniera epistemologicamente equivalente anche i contesti di partenza e i risultati della deliberazione. Allargando il focus dello studio della deliberazione contribuisce alla comprensione delle possibilità di inserimento e utilizzo dei principi della democrazia a livello locale, nazionale e transnazionale. E viceversa. Suggerisce i cambiamenti che andrebbero fatti nella deliberazione in negli specifici ambienti socio-culturali perché i principi della deliberazione di qualità possano realizzarsi in pratica, con particolare attenzione sulle possibilità di conciliare le forme locali di deliberazione sui beni comuni con le sfide globali.

Parole chiave: democrazia deliberativa, ambiti sistemici, beni comuni, deliberazione integrata, storia epistemologica, nuovi approcci metodologici

UVOD

Deliberativna demokracija velja od devetdesetih let, z nastopom t. i. »deliberativnega obrata« v normativni teoriji demokracije (Dryzek, 2000), za eno izmed najbolj obetavnih in prodornih področij v raziskovanju ter razvoju novih demokratičnih praks. Ta tip demokracije temelji na filozofsko in tudi intuitivno prepričljivi ideji, da postopek sprejemanja odločitev v idealni govorni situaciji, kjer so dosledno upoštevana načela vključenosti, medsebojnega spoštovanja, strpnega ter na razumu in argumentih temelječega dialoga, vodi k najboljši rešitvi za konkretno družbeno dilemo – k odločitvi, ki je percipirana kot skupno dobro. Temeljno izhodišče tega koncepta demokracije je predpostavka, da takšen postopek odločanja, kjer je v ospredju »brezprisilna sila boljšega argumenta« (Habermas, 1975) sicer upošteva, a konstruktivno preči sociokulturne, družbenozgodovinske in druge kontekste, v katere so v svojih siceršnjih življenjih vpeti udeleženci razprave. Hkrati, kar je v konceptu deliberativne demokracije bistveno, legitimnost postopka odločanja legitimizira tudi njegov izid – sprejeto odločitev. Ker je deliberativna demokracija v izhodišču utemeljena na moralnem idealu (Talisso, 2017), ostaja ključni izziv njenih zagovornikov »uresničljivost« oziroma »prenosljivost« (Parvin, 2015) normativnih načel v kompleksna okolja.¹

V pričujočem prispevku naslavljamo omenjeni izziv, neskladje med teorijo in prakso, znotraj diskurza deliberativne demokracije. Vendar pristopamo k tematiki iz drugačne perspektive. Namesto preverjanja normativnih načel deliberativne demokracije v praksi, se bomo posvetili analizi obstoječih oblik deliberacije *in situ* in izsledke vzporejali z normativnimi načeli. To izhodišče je utemeljeno na spoznanju, da je deliberativna demokracija del normativne politične teorije, vendar je deliberacija *per se* v osnovi transhistorični mehanizem, ki je kot oblika razreševanja konfliktov, zagotavljanja miru, legitimnosti družbenega ustroja in sprejetih odlo-

čitev v skupno dobro, lasten vsem človeškim družbam.² Vsako družbo kot sociokulturno in politično enoto namreč zaznamujejo endogeni mehanizmi in transhistorični vzorci deliberacije, ki naddoločajo specifične oblike družbenega konsenza / disenza, urejanja in preurejanja konfliktov v družbi, percepcije problemov in izzivov ter pojmovanja skupnega dobrega. Premislek o najboljših poteh v raziskovanju teh mehanizmov vgrajene deliberacije³ je predmet pričujočega prispevka.

Tematika zahteva, v primerjavi s politično-filozofskim in komunikološkim diskurzom deliberativne demokracije, razširjen pristop, ki ga lahko opredelimo na osnovi topike treh tipov legitimnosti Scharpf, 2011; Schmidt, 2010; Schmidt & Wood, 2019), ki jo uporabljajo tudi deliberativni demokrati. Če se deliberativna demokracija torej osredinja na postopkovno legitimnost (*through-put*) – legitimnost vložka (*input*) in legitimnost rezultata (*output*) pa sta ji strukturno podrejeni – naš izhodiščni pristop v proučevanju deliberativnih praks zahteva sočasno in epistemološko enakovredno upoštevanje vseh treh oblik legitimnosti, ki zaznamujejo deliberativno situacijo: izhodiščne kontekste in kognitivne okvirje, ki določajo epistemologijo skupnosti, posebnosti deliberacije in različne percepcije skupnega dobrega. Na osnovi tako razširjenega pristopa bomo v prispevku oblikovali raziskovalno shemo, ki konceptualno zasidra ključne sestavine deliberativnih praks v realnih okoljih in jih hkrati izpostavlja kot delovišča, ki nakazujejo, kakšne spremembe v procesih vgrajene deliberacije so potrebne, da bi se načela dobre deliberacije udejanjila v praksi. Teza je zato naslednja: Če razumemo epistemske niti, ki tvorijo javni in družbeno-integrativni diskurz v določeni skupnosti in obenem upoštevamo družbeno-zgodovinsko, socio-kulturno in kognitivno pogojenost različnih percepcij skupnega dobrega, lahko opredelimo možnosti za udejanjanje načel deliberativne demokracije v praksi. Ta načela se namreč lahko umestijo – kot njihova nadgradnja – le na obstoječe prakse deliberacije.

- 1 Slednje je zlasti v fokusu t. i. četrte generacije deliberativnih demokratov, ki raziskujejo deliberativno demokracijo na »sistemski ravni«, medtem ko se je »prva generacija« posvečala oblikovanju normativnih načel, »druga« vprašanjem inkluzivnosti v normativnem konceptu, »tretja generacija« pa raziskovanju načel deliberativne demokracije v t. i. mini-javnostih (Elstub, Ercan & Mendonça, 2016). Potrebno je poudariti, da je tovrstna predstavitev razvoja deliberativne demokracije - ki je sicer izredno razvejan diskurz, ki ga je težko zaobjeti – le shematična, saj so teoretiki v različnih obdobjih vedno razčlenjevali vse omenjene tematike. Ne nazadnje se je John Dryzek, eden vodilnih teoretikov deliberativne demokracije, na omenjeno kronologijo odzval z besedami, da je očitno uvrščen v »prvo, drugo in četrto generacijo«, a se dobro počuti tudi v »tretji« generaciji (Dryzek, 2016).
- 2 Deliberacija seveda ni evropski razum, vendar pa so izum specifične evropske deliberacijske prakse v urejanju in upravljanju družbe. Slednje je poudaril Habermas z mislijo, da evropsko politično kulturo bistveno zaznamujejo specifične oblike razreševanja endemičnih konfliktov skozi »konstruktivno izničenje sedanosti« v imenu boljše prihodnosti (Habermas, 2001). Tudi novejša antropološke raziskave potrjujejo, da je bila deliberacija pomembna sestavina v razreševanju sporov v prvobitnih skupnostih (Ferguson, 2018; Ury, 2002), medtem ko sta vznik civilizacije in izum države okrepili nove oblike legitimnosti (Weber, 1965).
- 3 S terminom »vgrajeno« (angl. *embedded*) se referiramo na njeno uporabo v družbenih vedah. V družbene vede ga je uvedel zgodovinar Karl Polanyi v delu *Velika preobrazba* (2008) s poudarkom, da ekonomskega delovanja ne moremo razumeti ločeno od družbenega sveta, v katerega je vgrajeno. Podobno je tudi Jürgen Habermas svojo teorijo komunikacije razvil na antagonističnem razmerju med primarnim »svetom življenja« in »sistemom« (Habermas, 1987).

Tezo podkrepljujejo izsledki analiz opravljenih v t. i. državah v razvoju. Kažejo namreč, da različne tradicije deliberacije (Parthasarathy & Rao 2018; Min, 2009) in/ali izhodiščna socialna neravnovesja (Appadurai, 2015) terjajo drugačen pristop v uvedbi načel deliberativne deliberacije. A tudi v analizah kakovosti deliberacije v državah z razvito demokracijo je premalo pozornosti namenjene izhodiščnim kontekstom in učinkom sprejetih odločitev. Značilno je, da se zlasti v Evropi v zadnjih letih deliberativna demokracija ponuja kot zdravilo za nezadovoljstvo ljudi s sistemom liberalne demokracije. Slednje se izraža v pospešeni družbeni in politični polarizaciji, razpršenosti javnih sfer, v razraščanju neliberalna demokracije in obujanju politike nacionalnega refleksa (Blockmans & Russack, 2020). Raziskave kažejo jasne korelacije med kakovostjo demokracije in vzponom avtoritarnih politik (Gora & de Wilde, 2020), kar je bilo v odnosu do zmožnosti deliberativne demokracije v naslavljanju teh izzivov že analizirano (Suteu, 2019). Po drugi strani pa globalni izzivi, zlasti podnebne spremembe, terjajo transformacijo deliberacije tako v »svetu življenja« na globalni ravni, kot tudi v najširšem spektru politik, ki zadevajo socialni in okoljski trajnostni razvoj (Niemeyer, 2013; Stevenson & Dryzek, 2014; Dryzek & Niemeyer, 2019). Naš pristop v analizi deliberacijskih praks bo nakazal možnosti za sintetiziranje različnih pojmovanj lokalnega skupnega dobrega z globalnimi izzivi.

Oblikovanje trans-historičnega modela v proučevanju vgrajene deliberacije zahteva ustrezno teoretično ogrodje. Njegovemu oblikovanju bo namenjen dober del pričujočega prispevka. Po uvodni predstavitvi oscilacij med teorijo in prakso znotraj diskurza deliberativne demokracije, bomo izpostavili temeljne zagate in vrzeli v proučevanju deliberativne demokracije na sistemski ravni. Na osnovi teh dognanj bomo zasnovali konceptualni okvir za proučevanje deliberacije v kompleksnih okoljih ter ga v sklepu dopolnili z navedbo možnih pristopov v empiričnem raziskovanju.

DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA MED TEORIJO ALI PRAKSO

Deliberativna demokracija je bila kot del normativne teorije demokracije v svoji sodobni različici zasnovana na osnovi Habermasovih tez o »idealni govorni situaciji«⁴ in Rawlsovemu načelu distribuirane pravičnosti, ki zadeva pošteno zastopanost pripadnikov vseh slojev družbe, s posebno pozorno-

stjo na najmanj privilegirane (Rawls, 1999, 266). V svojem normativnem cilju zadeva določitev pogojev, ki omogočajo oblikovanje vključujoče in argumentirane razprave, katere namen je najti najboljšo rešitev za konkreten družbeni problem (Chambers, 2012). Na osnovi teh izhodišč deliberativni demokrati opredeljujejo načela dobre deliberacije, snujejo eksperimentalne modele, v katerih empirično preizkušajo / potrjujejo veljavnost teh načel (Ackerman & Fishkin, 2008; Fishkin, 2011), ali raziskujejo vlogo deliberativnih načel v delovanju uspešnih mini-javnosti v realnih okoljih. Med vplivnejše izmed empiričnih raziskav sodijo analize deliberacije v ustavodajnem procesu (Elster, 1998), v parlamentarnem odločanju (Steenbergen et al., 2003; Steiner et al., 2005), civilno-družbenih gibanjih (Della Porta, 2016) in na spletnih omrežjih (Dahlgren, 2005). Ena izmed pomembnih tematik je tudi raziskovanje potencialne vloge deliberacije v etnično ali drugače razdeljenih skupnostih (O'Flynn, 2006; Steiner, 2012; Steiner et al., 2020; Caluwaerts & Reuchamps, 2014; O'Flynn and Caluwaerts, 2018; Addis, 2009). Da je tovrstno odločanje v mini-javnostih v svetu že utečeno, potrjuje obsežna publikacija s skoraj 300 primeri dobrih praks iz zadnjih štiridesetih let (OECD, 2020).

V zadnjih letih so se razprave o vlogi deliberativne demokracije pomnožile in okrepile tudi v evropskih okoljih. K povečanemu zanimanju so prispevali primeri dobrih praks, kot je deliberativno pisanje ustav, zlasti t. i. »islandski eksperiment« (Landemore, 2015). Veliko pozornosti je bilo usmerjene v skrbno zasnovane državljanske skupščine na Irskem, na katerih so naključno izbrani državljani več let sodelovali v razpravah o razvojnih politikah (Farrell, Suiter & Harris, 2019). Na osnovi ene v nizu teh razprav je bila z referendumsko odločitvijo odpravljena tudi prepoved splava v tej državi (Farrel et al., 2020). Že v začetku stoletja je bila deliberativna demokracija izpostavljena v kontekstu premagovanja t. i. demokratičnega deficita EU (Eriksen & Fossum, 2003), kasneje pa tudi v okviru zagat, ki zadevajo njeno post-krizno diverzifikacijo (Eriksen & Fossum, 2018). V zadnjih letih se tudi politični odločevalci v EU odločneje zavzemajo za sodelovanje državljanov v razpravah o evropskih politikah. Od tu različne oblike formaliziranega dialoga in razprav z državljani, ki so potekali v organizaciji Evropske komisije ali pod njenim pokroviteljstvom v državah članicah EU (Cengiz, 2018; Białożyty & le Quiniou, 2020). Izpostaviti je treba *Konferenco o prihodnosti Evrope*, ki naj bi imela v primerjavi s prejšnjimi participatornimi

4 Potrebno je poudariti, da se je Habermas distanciral od prakticističnega pojmovanja in uporabe tega koncepta v deliberativni demokraciji. Najbolj eksplicitno v pogovoru, ki je izšel v monografiji *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. V njem je poudaril, da je »idealno govorno situacijo« in njena določila v svojih zgodnjih delih opredelil kot nujen predpogoj, da bi udeleženci dojemali razpravo kot legitimno (Habermas, 2018), vendar le v kontekstu zagat, ki zadevajo reprezentativno demokracijo in javno sfero, nikoli pa kot nekakšno »formulo« za oblikovanje deliberativne mini-javnosti.

in deliberatornimi dogodki na ravni EU, v dobršni meri zasnovanimi v obliki vprašanj in odgovorov, po besedah predsednice Evropske komisije Ursule von Leyen tudi oprijemljive učinke. Poudarila je, da bodo predlogi državljanov upoštevani v zakonodajnem procesu ali celo prispevali k spremembam evropske ustave (von Leyen, 2020, 19).

Kljub temu, da deliberativna demokracija s poudarkom na postopkovni legitimnosti, dialogu in primatu razuma v odločanju vsebuje potenciale za utrditev in poživitev demokratičnega življenja na agregatni ravni, ostaja njena izhodiščna raziskovalna enota t. i. mini-javnost. Deliberativni demokrati skušajo s proučevanjem te najmanjše enote – normativno določljive, diskurzivno opredeljive in empirično izmerljive – določiti idealen okvir za »dobro deliberacijo« (Mansbridge, 2015). Diskurz deliberativne demokracije je sicer v dobršni meri naravnano re-aktivno. Razvija, dopolnjuje, bogati, a tudi korigira se v odzivih na kritične pomisleke, ki zadevajo vse aspekte deliberativne situacije. Zagovorniki tega tipa demokracije denimo danes menijo, da so bila čustva in afekti neupravičeno izvzeta iz izhodiščno zelo razumsko zasnovanega izhodiščnega koncepta (Barnes, 2008). Trdijo namreč, da so tudi čustva oblika potrjevanja in opredeljevanja, kajti proces rezoniranja vedno zahteva čustveno obvezo (Nussbaum, 2001). Odzvali so se tudi na pomisleke socialnih in političnih psihologov, da kakovostna deliberacija zaradi socialnih okoliščin v realnem svetu mnogim ni omogočena oz. dostopna (Karpowitz & Mendelberg, 2018), udeleženci, nevajeni takšne oblike razpravljanja, pa svoje odločitve sprejemajo hitro, čustveno in s potvarjanjem dejstev, ki se ne prilagajajo njihovemu razumevanju tematike (Taber & Lodge, 2006). Zagovorniki tega tipa demokracije zato poudarjajo, da argumentiranje lahko vključuje tudi pripovedovanje osebnih zgodb, pričevanja, pozdrave, humor in druge »zunaj-razumske« oblike komunikacije (Dryzek, 2000, 68–70; Edgell et al., 2016; Maia et al., 2020).

Čeprav je bila deliberativna demokracija izvorno utemeljena na udejanjanju konsenza, nova generacija deliberativnih demokratov (Bächtiger et al., 2018) dopušča tudi drugačne izide deliberacije, denimo ohranjanje napetosti med različnimi, nekonsenzualnimi razumevanji sprejetih odločitev. V odgovor na kritike, da je konsenz v realnem življenju redko dosegljiv, neredko pa deliberativni dogodki le še utrjujejo poprejšnja stališča in povečujejo polarizacijo v skupini (Sunstein, 2002), so razvili koncept meta-deliberacije oziroma meta-konsenza, ki naj bi spodbujal v udeležencih vsaj poglobljeno refleksijo o nasprotujočih si stališčih – deliberacijo o sami deliberaciji (Bohman, 2000; Holdo, 2020a). Kljub

fleksibilnejšemu pojmovanju ciljev in dometa deliberativne demokracije pa ostaja ta tip demokracije v nasprotju s tezami tistih političnih znanstvenikov, ki trdijo, da je konflikt inherenten političnemu procesu v sprejemanju odločitev (Mouffe, 1999; Shapiro, 1999). Sociologi ob tem dodajajo, da so obeti za razvoj deliberativne demokracije brez upoštevanja vloge moči, torej tudi interesov političnih in ekonomskih deležnikov, ter konteksta – kar vse v življenjskih situacijah pogojuje pravila, pogoje, največkrat tudi rezultate deliberacije – pičli (Schneiderhan & Khan, 2018). Vrstijo se tudi opozorila, da deliberativne dogodke največkrat pripravljajo / financirajo oblasti z vnaprej določenimi agendami. V takšnih pogojih deliberacija ne more biti odprta in kritična do oblasti (Moore, 2012).⁵

V zadnjih letih se krepijo premisleki, kako misliti deliberativno demokracijo v kompleksnih okoljih in na sistemski ravni. Značilno je, da se večina teoretikov odmika od dvostopenjske teorije javne sfere, na osnovi katere sta Habermas in Rawls, sicer vsak na svoj način, umeščala deliberativno demokracijo v kompleksna razmerja med javno in nejavno sfero (glej npr. Pinter, 2004). Uveljavilo se je razumevanje sistemske deliberacije kot prepleta vozlišč z nižjo ali višjo kakovostjo deliberacije in s fokusom na vprašanju, kako žepe že institucionalizirane deliberacije – po načelu snežne kepe – preusmeriti v druge družbene sfere oziroma jo povezati z drugimi ravnmi odločanja in političnega upravljanja (Stevenson & Dryzek, 2014; Elstub, Ercan & Mendonça, 2016). Nekateri teoretiki (Parkinson & Manbridge, 2012) se zavzemajo za proučevanje sistemske deliberacije znotraj njenih epistemskih in demokratičnih funkcij ter etičnih razsežnosti, torej sklopa tematik, ki zadevajo upoštevanje strokovnih mnenj ter spoštovanje in zastopanost različnih stališč v političnem odločanju. V omenjenih analizah imajo izpostavljeno vlogo javni prostor, politični mediji, družbena gibanja in zlasti ulični protesti. Deliberativni demokrati denimo poudarjajo, da ulični protesti sicer niso utemeljeni v deliberaciji *per se*, lahko pa jo izzovejo, če o zahtevah protestnikov deliberira širša javnost. Takšen pristop z apliciranjem relacijske sociologije (Emirbayer, 1997) ponazarja študija uličnih neredov Stockholmu v letu 2013 (Holdo, 2020b). Eden izmed zanimivejših novejših poskusov v proučevanju deliberacije na sistemski ravni zadeva t. i. »krpanje demokracije«. Avtorji ga utemeljujejo na tezi, da se državljani z različnimi aktivnostmi, pobudami, protesti in delovanji v skupnosti odzivajo na svojo »odklopljenost« od vzvodov odločanja in tudi na erozijo javne sfere kot prostora dialoga o ključnih politikah. V fokusu njihovega empiričnega proučevanja so zato različne

5 Za enega boljših taksativnih pregledov kritik deliberativne demokracije glej Curato et al. (2017).

bottom up initiative, ki si prizadevajo v lokalnem prostoru ali s transverzalnimi aktivnostmi »zakrpati demokracijo« (Hendriks, Ercan & Boswell, 2020).

Deliberativni demokrati se zavedajo zagat in neskladij v proučevanju in udejanjanju deliberativne demokracije. Zato s sklicevanjem na Immanuela Kanta ta tip demokracije zagovarjajo najprej kot regulatorni ideal, h kateremu je smiselno stremeti, zavedajoč se, da nikoli ne bo povsem udejanjen. Kljub temu ne gre prezreti, da zlasti tisti raziskovalci, ki proučujejo deliberativno demokracijo v realnih okoljih, ugotavljajo, da so neskladja med njenimi ideali in prakso težko premostljiva. Celotno na ravni postopkovnih vidikov, vanje deliberativni demokrati vlagajo največ upov, deliberacija ne zadošči svojim idealom; tudi v eksperimentalnih modelih ni mogoče zagotoviti zastopanosti vseh pogledov in vsem stališčem dati enako težo v razpravi. Jürg Steiner, ki je proučeval deliberacijo v parlamentarnih razpravah in v močno razdeljenih družbah, priznava, da najboljše rezultate pravzaprav prispevajo tisti deliberatorni dogodki, ki potekajo brez moderatorja in konkretne določitve agende. Na osnovi tega spoznanja je pozval k izboljšanju kakovosti deliberacije v vsakdanjem življenju, zlasti z njeno vpetostjo v izobraževalni sistem (Steiner, 2012, 1–32). Na drugem mestu opozarja, da je treba vztrajati pri specifičnem pojmovanju deliberacije, kajti koncept deliberacije se preveč »razteguje« in zato se lahko zgodi, da bo pomenil vse in posledično nič (Steiner, 2008). Deset let kasneje je Jack Goodin to »raztegovanje« pripisal hotenju teoretikov, da bi napravili deliberativno demokracijo bolj demokratično, bolj deliberativno ali bolj realistično. Toda v isti sapi opozarja, da ravno »raztegovanje« koncepta deliberativne demokracije botruje temu, da je izvorno plemenita zamisel o deliberaciji, kot razpravi med svobodnimi in enakimi ljudmi, danes videti kot *»frakcijski boj med ljudmi, po svoji moči in vplivu ne ravno svobodnimi in enakimi, da bi sklenili sporazum, ki bi bolj kot na razumu temeljil na pragmatizmu«* (Goodin, 2018, 977).

Tudi drugi vodilni teoretiki deliberativne demokracije menijo, da bi morali z novimi raziskavami prispevati ne le k *»izboljšanju praks, temveč tudi k razvoju teorije v nove smeri«* (Gutmann & Thompson, 2018, 992). A vendar se lahko kritično vprašamo tudi tako: če potrebuje deliberativna demokracija toliko intervencij, da bi uskladila svoje normative z empirijo, morda res ni problem v empiriji, temveč v napačnem izhodišču, preveč togi, normativni in na razumu zasnovani teoriji? Od tu naš premislek, da je potrebno izhodiščno perspektivo obrniti in se posvetiti tudi analizi vgrajene deliberacije, kot se razodeva v njeni lastni kontingentni logiki, šele nato pa proučiti v kolikšni meri in na katerih področjih je ta lahko skladna z ideali deliberativne demokracije.

Takšen pristop v proučevanju deliberacije je kompleksnejši, saj terja upoštevanje sociokulturnih in zgodovinskih specifik, kontekstov in antagonizmov, ki zaznamujejo konkretno družbeno realnost.

ZAGATE V PROUČEVANJU DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE V REALNIH OKOLJIH

Ključni napor deliberativnih demokratov v proučevanju deliberacije v realnih okoljih je oblikovati elegantno, vseobsegajočo, v izsledkih transparentno, predvsem pa uporabno formulo za merjenje in primerjanje kakovosti deliberacije. Na osnovi te zamisli so teoretiki (Steenbergen et al., 2003) razvili in kasneje dopolnjevali indeks kakovosti diskurza (angl. Discourse Quality Index / DQI). Vendar tudi sami priznavajo, da ta ni povsem objektivno pripomoček. Zahteva namreč interpretacijo in pri apliciranju ga je treba prilagoditi konkretnim situacijam (Steiner, 2012, 13), s čimer se izgubi pomembna razsežnost primerjanja. Poseben problem pri oblikovanju in uporabi tovrstnih orodjih je zameglitev razmerja med logiko raziskovanja in logiko upravičevanja določenega tipa demokracije. Boswell in Corbett (2021) omenjeni problem ponazarjata z analizo metodologije, ki so jo uporabili arhitekti projekta Varieties of Democracy (V-Dem). Spletna orodja V-Dem zagotovo ponujajo pregleden prikaz napredka in kakovosti demokracije v daljšem časovnem obdobju. Utemeljen je na več kot 300 indikatorjih demokracije, zajema več kot dvesto držav in ponuja celo historično analizo razvoja demokracije, ki sega – v primeru nekaterih držav – vse do 18. stoletja. S štirimi specifičnimi indikatorji in kompozitnim indikatorjem V-Dem meri tudi kakovost deliberacije v posameznih družbah in skozi daljše časovno obdobje.

Boswell in Corbett opozarjata, da so arhitekti V-Dem zasnovali svojo metodologijo na specifičnem modelu demokracije, ki je vzniknil po drugi svetovni vojni v ZDA, in se nato, bolj ali manj uspešno ter bolj ali manj prisilno, razširil v večjem delu sveta. Po njunem zato metodološki pristop V-Dem ilustrira kakovost le določenega tipa oz. razumevanja demokracije. Hkrati pa ravno želja po čim bolj transparentnem prikazu razvoja in stanja demokracije po njunem performativno kroti ambivalentnost demokracije, plošči njene obličnosti in zapira prostor za razumevanje specifik razvoja, podob in pomenov demokracije. S sklicevanjem na politologa Schafferja, ki opozarja na vlogo specifičnih razumevanj demokracije v različnih okoljih, se zavzemata za bolj interpretativni pristop v analizi deliberacije. Takšen pristop, ki vključuje tudi študije primerov, lahko celoviteje prikaže kontingentni razvoj demokratičnih modelov. Avtorja še opozarjata, da V-Dem ne zaznava »temnih plati«

deliberativne demokracije, kar se nanaša na skrb, da oblasti s pripravo mini-javnostmi včasih tudi preusmerjajo pozornost javnosti od razprav o reformah in družbenih antagonizmi (Freschi & Mete, 2009).

Slednje je zelo resen deficit v konceptu deliberativne demokracije. Vsebuje, čeprav morda politično nereflektirano, a z vidika integritete znanstvenega raziskovanja zagotovo vprašljivo, podmeno o post-ideološkem in post-razrednem svetu po padcu Berlinskega zidu. Deliberativna demokracija je s sedanjimi poudarki v proučevanju videti kot performativni afirmativ in imperativ teze o koncu zgodovine, saj je utemeljena na predpostavki, da družbeni antagonizmi niso več relevantni oziroma so odpravljeni do te mere, da je deliberacija med enakimi (že) možna. Medtem ko so teoretiki javne sfere, ki je tako kot deliberativna demokracija utemeljena na Habermasovi teoriji komunikacije, poudarjali družbeni temelj vseh oblik politične organizacije, se ideal deliberativne demokracije »zanaša na abstraktni pojem konsenza, pri čemer se zamegljujejo načini, preko katerih strukture moči omejujejo razpon možnih izidov,« kot piše Margaret Kohn (2000, 408). Po mnenju avtorice sama deliberacija ne zadošča. »Zadnji vidik demokracije, ki oblasti sili k upoštevanju novih potreb, vključuje strukturne ali institucionalne spremembe na podlagi moči,« kajti empirične študije izpričujejo, da »so bile oblasti pripravljene sprožiti programe za reševanje kritičnih potreb, kot je urbana revščina, šele po znatni mobilizaciji in kolektivnem angažmaju. Prav te ključne razsežnosti mobilizacije in vloge moči zagovorniki deliberativne demokracije ignorirajo« (Kohn, 2000, 425).

Izpostaviti je potrebno, da je Habermas v svoji teoriji komunikacije vedno poudarjal družbeno podstat javne sfere in tudi, da so prakse komunikacije vedno odraz obstoječih razmerij moči (Kohn, 2000). Kot v njegovi teoriji javne sfere ni šlo nikoli le za komunikacijo,⁶ tudi v svojem razumevanju deliberativne demokracije v ospredje nikoli ni postavljala le normativnih načel, temveč je bil vedno pozoren tudi na družbeno vpetost deliberacije (Habermas, 2018). Oboje je z izpostavitvijo dialektike med »svetom življenja« in »sistemom« seveda naslovil v monumentalnem delu *Teorija komunikativne akcije* (Habermas, 1987). Svet življenja je v njem opisal kot sociokulturni svet, katerega člani so povezani s skupnim jezikom in skupno kulturno tradicijo, na drugi strani pa je »sistem«, ki je nastal s širjenjem trga in povečevanjem administrativnih dejavnosti in

je ločil od sfer življenja navidez samozadostni monetarni kompleks, ki skrbi za reprodukcijo družbe. Obenem je s sintagmo »notranja kolonizacija sveta življenja« opozoril na antagonistična razmerja med njima. Utemeljeval je, da podsistemi ekonomije in države vstopajo v simbolično reprodukcijo sveta življenja in potiskajo moralno-praktične elemente iz sfere zasebnega sveta in političnih javnih sfer. Tudi zato je bil pozoren – zlasti v svojih kasnejših delih o Evropski uniji (Habermas, 2012) – na možnosti za dekolonizacijo »sveta življenja«.

Brez upoštevanja teh razsežnosti je branje njegove teorije komunikacije in njeno apliciranje v drugo raziskovalno polje izrazito dvodimenzionalno. Lahko vodi v napačne, prehitre sklepe, in s poenostavljanjem razmerij v iskanje le pragmatičnih rešitev. Zato je potrebno poudariti naslednje: medtem ko se deliberativni demokrati ukvarjajo z vprašanjem, kaj deliberativna demokracija *zmore* storiti, umanjka poudarek na vprašanju, kaj deliberativna demokracija *mora* storiti, da bi se udeležila tista načela, na katerih se skuša afirmirati. Mednje sodi – najprej – enakost. Jasno namreč je, da enakost ne more zajemati le postopkovnih vidikov deliberacije, temveč tudi vhodno in izhodno razsežnost v diskurzivni topiki deliberativne demokracije. Zato so pomembna, a v diskurzu deliberativne demokracije premalokrat upoštevana opozorila epistemskih demokratov, da je deliberativna demokracija možna le v družbah z visoko stopnjo egalitarnosti (Cerovac, 2021).

Povedno je, da se največ pozornosti v uvajanju prvih deliberativne demokracije namenja tistim področjem javnega interesa, ki terjajo praktične in pragmatične rešitve za zelo konkreten problem v družbi, medtem ko so orodja za merjenje kakovosti deliberacije uporabljena za vrednotenje vsebinsko zamejenih razprav. V zdajšnjem konceptu deliberativne demokracije kompleksnejših vprašanj, ki zadevajo strukturna neravnovesja in vprašanja moči v družbi, ni moč nasloviti. Nobena, še tako »idealna govorna situacija« ne more spremeniti izhodiščnih neravnovesij in njihovih percepcij. Tudi »naivno bi bilo pričakovati, da bi zgolj redefiniranje deliberativne situacije z imperativom razuma lahko spremenila razmerja v moči [...]«, kar seveda implicira misel, da je potrebno vzeti »vprašanje moči kot jedno postavko družbenih razmerij, ne pa razvijati orodja, ki naj bi pripomogla, da bi jih manj razumeli kot 'problem'« (Schneiderhan & Khan, 2018, 684).

Po drugi strani – na družbeni makroravni – z diskurzom deliberativne demokracije ni moč pojasniti, kakšne oblike deliberacije so pogojevale družbeni

6 Kor poudarja politologinja Nancy Fraser (2006, 76): »Koncept javne sfere ni bil razvit samo z namenom razumeti empirične komunikacijske tokove, ampak kot normativna politična teorija demokracije. V tej teoriji je javna sfera razumljena kot prostor za komunikativno generiranje javnega mnenja, in to na načine, ki naj bi (vsaj nekoliko) jamčili moralno politično veljavnost. Pri tem pa je pomembno, kdo participira in pod kakšnimi pogoji. Poleg tega naj bi bila javna sfera medij mobiliziranja javnega mnenja kot politične moči.«

napredek, denimo povišanje minimalne plače, ali denimo uveljavljanje ženskih ali delavskih pravic. Tudi zato je John Dryzek, zavedajoč se, da današnje pravice niso bile pridobljene v procesu deliberacije, temveč izbojevane z družbenimi boji, pod plašč deliberativne demokracije potisnil bolj kritično diskurzivno demokracijo. S tem spremenjenim fokusom je analiziral tudi pomen civilnodružbenih gibanj v historični prizmi (Dryzek, 2000, 81–115), vendar se vprašanju, kako so te oblike deliberacije vpisane v današnje deliberativne prakse, ni posvetil. Šele celovitejša sociološko-"historicistična" metoda, ki upošteva razvoj in ustroj družbeno-integrativnega diskurza, reze in zareze v njem, kot tudi družbene specifičnosti – kot je zapisal Habermas (2001) – razreševanja konfliktov skozi »konstruktivno izničenje sedanosti« lahko osvetli posebnosti današnjih oblik deliberacije v posameznih družbah. Brez upoštevanja teh epistemskih kontekstov so »problematični« odzivi na današnje transnacionalne izzive v konkretnih družbenih sredinah lahko percipirani le kot posledica nekakšne kognitivne disonance, ki jo lahko zdravi dobra deliberacija.

Mnogi vodilni teoretiki demokracije svarijo, da je dajanje prevelike teže postopkovnim vidikom demokracije lahko kontraproduktivno. Po njihovem mnenju je treba ocenjevati kakovost demokracije tudi na osnovi raznovrstnosti politične izbire, ki jo ponuja (Follesdal & Hix, 2006), medtem ko epistemski demokrati (Cohen, 1986) trdijo, da vsaka demokracija potrebuje dodatne varovalke, pri čemer, izhajajoč iz modela deliberativne demokracije, zagovarjajo epistemsko »kakovost odločanja« (Goodin & Spiekermann, 2018) in zavezo za udejanjanje politik, ki doprinesejo k splošnemu blagostanju kot ključni normi dobre demokracije (Rothstein, 2019). V tej perspektivi se epistemski demokrati upravičeno sprašujejo v kolikšni meri lahko deliberacija prispeva k iskanju najboljše rešitve za družbeno dilemo, kdaj pa je bolje prepustiti glas stroki. Od tu nihanja v iskanju odgovorov na vprašanje, kdaj in v katerih primerih lahko »skupnostna deliberacija« prispeva višjo epistemsko kakovost (Estlund & Landmore, 2012) v primerjavi s postopki odločanja v klasični reprezentativni demokraciji (Shapiro, 1999) ali celo le z deliberacijo »poučenih« (Brennan, 2017).

Ne nazadnje je treba upoštevati »streznitvena« mnenja filozofa znanosti in medicinske etike Giovannija Boniolo (2012). Avtor ene izmed redkih knjig o zgodovini deliberacije v Evropi namreč opozarja, da je deliberacija zahtevna, saj, če naj bo uspešna, zahteva kompetentno poznavanje predmeta razprave. Po njegovem vsak, ki ni dovolj seznanjen s tematiko ali nima zadostne deliberativne zmožnosti, ne bi smel biti pripuščen v deliberativno razpravo. Te omejitve po njegovem

omogočajo dobro deliberacijo in ustrezno deliberativno demokracijo, saj drugače razprava degenerira v demagogijo in hipokrizijo (Boniolo, 2012). Seveda pa deliberacija ne zadeva le komunikacije. Toda deliberativna demokracija v sedanjem konceptu ne zmore upoštevati mnenj tistih, ki zaradi različnih razlogov ne želijo sodelovati v (javni) deliberaciji ali svoja mnenja izražajo v nejavnih sferah (Steiner, 2012). V tem smislu se v teoriji deliberativne demokracije premalokrat izpostavlja – kot je navedeno v slovarju Merriam-Webster – izvorno dvojni pomen besede deliberacija; kot notranji proces v posamezniku in rezoniranje v skupnosti. Ne nazadnje, je tudi v atenskem polisu – prislovičnem zgledu kakovostnega sprejemanja odločitev v skupnosti – deliberacija (*τὸ βουλευέσθαι*) pomenila proces »notranje« deliberacije o temi, ki so jo predstavili posebej usposobljeni, vrhunski profesionalni govorniki (Cammack, 2020).

PREVOD DISKURZIVNE TOPIKE DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE V KONTEKST VGRAJENE DELIBERACIJE

Celovit pristop v raziskovanju deliberacije v kompleksnih, življenjsko-svetnih okoljih zahteva premik od proučevanja le postopkovne ravni k razumevanju, da so z vidika legitimnosti sprejetih odločitev pomembni tako izhodiščni konteksti (*input* raven), sama pot (*through-put* raven) kot tudi njihovi družbeni učinki (*output* raven). Na osnovi dosedanjih dognanj izpostavljam nekatere izmed možnih vstopov v širši spekter raziskovanja vgrajene deliberacije o skupnem dobrem, pri čemer prevajamo diskurzivno topiko deliberativne demokracije na sistemsko raven.

Nekateri teoretiki deliberativne demokracije se posvečajo tudi zgodovini deliberacije. Vendar so analizirani primeri predstavljeni v ahistorični prizmi. Kot prapočela današnjih mini-javnosti navajajo deliberativne prakse v starogrških polisih (Cammack, 2020), s posebno pozornostjo proučujejo tudi deliberativne prakse v mestnih skupščinah v ameriških državah 17. stoletja (Bryan et al., 2019). Izstopata interdisciplinarna raziskava o deliberativni demokraciji v zgodnji ameriški republiki (Gustafson, 2011) in omenjena filozofska razprava izpod peresa Giovannija Boniolo (2012) o antičnih in novoveških deliberativnih praksah. Značilno je, da večina teoretikov deliberativne demokracije izpostavlja pomen izhodiščnih kontekstov v analizi deliberacije v državah t. i. tretjega sveta (Marin, 2006) in s poudarkom na raziskovanju kulturnih kontekstov v oblikovanju javne sfere (glej npr. Sass, 2018). Schneiderhan in Khan (2018) opozarjata, da pri tem premalo pozornosti namenjajo dejstvu, da ti modeli ob prenosu v tuja

okolja nikoli ne funkcionirajo na enak način kot v izvornih kontekstih,⁷ temveč se prilagodijo specifikam okolja. Po njunem je zato v analizi potrebno upoštevati zgodovinske in situacijske kontekste, ki tvorijo deliberacijo, in z razumevanjem, da gre vedno za več oblik deliberacij, ki jih usmerja sorodna, a vendar drugačna logika. Seveda pa demokracija ni le sprejemanje odločitev, temveč zajema tudi vprašanja, kako so v družbeni razmerja vpeta vsakodnevna življenja ljudi. Avtorja zato zagovarjata relacijsko razumevanje deliberacije, ki ne zadeva le »čistega« procesa, ki ga je mogoče abstrahirati iz zgodovinskih kontekstov in družbenih procesov, temveč je treba raziskati na kakšne načine je deliberacija ukoreninjena v te kontekste in procese kot njihov pogoj in hkrati rezultat (Schneiderhan & Khan, 2018).

Analiza kontekstov vključuje spoznanje, da so percepcije problemov in izzivov družbeno-zgodovinsko, socio-ekonomsko in tudi kognitivno pogojene. Kognitivne procese vedno določajo tudi različne oblike s socializacijo ponotranjenih vzorcev o dobrem in zlu, močnem in šibkem, pri čemer ne gre le za vpliv preteklih družbenozgodovinskih okoliščin, temveč tudi za permutacije ritualov, pravil in navad, ki zaznamujejo neko skupnost, in mitološke vsebine, zlasti tiste, ki zadevajo »mitologijo« skupnosti. Deliberacijo zaznamujejo tudi semantične lastnosti in posebnosti jezikov, in s tem korpus povezan z literaturo in ustnim izročilom skupnosti. Te vsebine določajo percepcije izzivov in partikularna in univerzalna pojmovanja skupnega dobrega, a tudi voljo za njegovo udejanjanje. Obenem sodobna znanost potrjuje, da človek sprejema odločitve tudi na osnovi »iracionalnih« vzvodov; intuitivno, čustveno, preddiskurzivno (Lazarato, 2014), torej onkraj starogrškega korpusa *politeia*, *dunasteia*, *isegoria* and *parrhesia*. Medtem ko se teoretiki deliberativne demokracije v svojih analizah posvečajo vlogi čustev (Poletta, Jaspers & Goodwin, 2001), vprašanjem participacije in inkluzivnosti (Young, 2002; Benhabib, 1996), nove vstopne za sistemski pristop v raziskovanju izhodiščnih kontekstov deliberacije ponujajo denimo orodja kognitivne zgodovine (Dunér & Ahlberger, 2019) in zlasti kognitivne psihologije (Pinker, 2018; Sunstein, 2021). Vse omenjeno seveda nakazuje zelo različne pristope v raziskovanju *input* ravni deliberacije. Vsak izmed pristopov posebej in interdisciplinarno lahko osvetli, kako se tvorijo vzorci deliberacije na preteklih izkušnjah in na kolektivnih spominih. Vendar ta dognanja dobijo svoj konceptualni pomen in smisel šele, ko jih povežemo z drugima razsežnostma deliberativne situacije.

Sodobne razprave o deliberaciji so utemeljene na proučevanju *through-put* razsežnosti. Vendar je ta razsežnost razumljena ahistorično, pri čemer ne upošteva, da so današnje oblike deliberacije tudi odraz preteklih deliberativnih praks. Sama deliberacija v deliberativni demokraciji je zato fenomenološko krožnega značaja; nastopa kot afirmativ *statusa quo*, z neznatno zmožnostjo sprememb v razumevanju in korigiranju družbenih koordinat. V tem smislu so na mestu pomisleki Chantal Mouffe, da je iskanje kompromisa, ki »združuje politiko z moralnostjo, razumljeno v racionalističnih in univerzalističnih pojmih«, lahko tudi škodljivo. Po njenem ima takšen pristop »negativne posledice na demokratično politiko, saj briše razsežnost antagonizma« (Mouffe, 2002, 57). Dobro delujoča demokracija po njenem zahteva konfrontacijo stališč. Če ta umanjka, je vedno nevarnost, da jo »zamenja konfrontacija med brezpogojnimi moralnimi vrednotami in esencialističnimi oblikami identifikacije. Preveč poudarka na konsenzu, skupaj z odporom do konfrontacije, vodi k apatiji in k nezadovoljstvu s politično participacijo« (Mouffe, 2002, 57). Ta boj mnenj in stališč seveda tudi v deliberativni demokraciji ne bi smel biti arbitraren. Temeljiti mora na liberalnih načelih »svobode in enakosti za vse« pri čemer gre le »za razlike v interpretaciji teh načel« (Mouffe, 2002, 58).

Kar nas pripelje k tretji razsežnosti deliberacije: *output* legitimnosti. V normativno teorijo deliberativne demokracije je umeščeno predvidevanje, da bo sam proces deliberacije, upošteva načela deliberativne demokracije, generiral učinke, ki zadevajo skupno dobro. Skupno dobro je zato postavljeno kot aksiom, nujni rezultat dobre deliberacije. Pričakuje pa se drugačno usklajevanje interesov posameznika v procesu deliberacije (Mansbridge et al., 2010), saj naj bi udeleženec v sebi začutil nujo, da preseže svojo egocentrično perspektivo in kot odgovorni državljan a priori odloča v skupno dobro (Ackermann & Fishkin, 2008). Na tej osnovi je O'Flynn postavil tezo, da je javni interes v osnovi moralna ideja, ki zahteva ustrezno vedenje v političnem življenju in ravnanje v sprejemanju kolektivno zavezujočih rešitev (O'Flynn, 2010, v Steiner, 2012, 89). Takšno razumevanje dobre deliberacije sicer ne pomeni, da so partikularni interesi izključeni iz razprave. Toda vsak, ki zagovarja v razpravi zasebni interes, »mora jasno nazorno ponazoriti, zakaj je ta kompatibilen oziroma prispeva k skupnemu dobremu« (Steenbergen et al., 2003, 25–26). Deliberativni demokrati se sicer zavedajo, da udeleženci vstopijo v razpravo z vnaprejšnjimi pogledi o tem, kaj naj bi bilo skupno

⁷ Na ta problem so sicer pozorni tudi nekateri teoretiki javne sfere (Pinter, 2005; Koller, 2010), tudi kontekstu razvoja različnih, alternativnih oblik javnih sfer (Negt & Kluge, 2016). Seveda pa je, spomnimo, tudi Jürgen Habermas že v uvodu *Strukturiranih sprememb javnosti* poudaril, da je v fokusu njegove analize specifični historični tip javne sfere – meščanska javnost (1989).

dobro, vendar naj bi proces deliberacije zblížal njihova stališča do različnih stopenj. Mansbridge et al. (2010) ponujajo štiri modele zblížanja na osnovi njihovih učinkov: konvergenca (stapljanje različnih pogledov), nepopolno teoretizirani argumenti (spoštovanje različnih pogledov), integrativno pogajanje (razkrojitev problema) in popolno kooperativno in distributivno pogajanje (pošten izid) (Mansbridge et al., 2010, 70–72). Pojmovanje skupnega dobrega je potemtakem v deliberativni demokraciji hermenevitično in v svoji pluralni odprtosti sodobno, vendar zapira sociološko in ontološko vprašanje skupnega dobrega. Zdi se, da ravno ta nedorečenost, ki je strukturno sicer nujna v deliberativni demokraciji, preobraža, kot se je izrazil Goodin (2018), plemenito idejo v le pragmatično.

Povedno je, da je v današnjem političnem diskurzu kategorija skupnega dobrega v dobršni meri izločena iz javnega diskurza oziroma se je znašla na njegovem obrobju. V substancialnem smislu se je ohranila v komunitarističnih teorijah (Etzioni, 2004) in v različnih konceptih skupnega (Ostrom, 2021; Hardt & Negri, 2011 itd). Medtem ko ekonomski liberalci menijo, da trg najbolje ureja razmerja v družbi v smeri skupnega dobrega, neo- in ultraliberalci konceptu odrekajo vsako veljavo, kajti za njih družba ne obstaja. Kot substancialna kategorija je iz javnega diskurza zagotovo iztrgan tudi zato, ker s svojo semantično navezavo na skupnostno evocira politike utemeljene na nacionalnem izključevanju (Delanty, 2009).⁸ Tudi zato je danes bolj uveljavljena distributivna kot pa skupnostna koncepcija skupnega dobrega (Hussain, 2018).

Termin skupno dobro seveda vsebuje zelo različne konotacije. Zavedajoč se njegove teoretične ambivalentnosti in neoprijemljivosti, ki izhaja iz različnih diskurzivno, socio-kulturno in epistemsko pogojenih razumevanj, ga v kontekstu te razprave uporabljamo najprej kot relacijski pojem, kot praznega označevalca, ki zadeva različne percepcije tega, kaj je dobro za vse člane družbe. Uporabljamo ga tudi kot transhistoričen in preddiskurziven pojem, predvsem pa kot obče razumljivo kategorijo, ki je relevantna v iskanju skupnih, okoljsko in socialno trajnostnih rešitev za sodobne izzive na lokalni, nacionalni, transnacionalni in globalni ravni.

RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

Na osnovi dosedanjih dognanj smo pripravili tabelo (1), ki shematizira celosten pristop k razumevanju vgrajene deliberacije v kompleksnih okoljih. Zasnovana je v obliki indikacije delovišč,

ki zadevajo konceptualno raziskovanje deliberacije v življenjsko-svetnih okoljih, pri čemer ta pristop omogoča, upoštevajoč logiko raziskovanja, kontekstualizacijo deliberativnih praks v njihovi transhistoričnosti in kontigentnosti. Obenem nakazuje točke, kjer se na področju proučevanja deliberacije križajo tematike različnih disciplin – sociologije, zgodovine, filozofije, političnih ved, antropologije, komunikologije, pravnih znanosti in specializiranih disciplin, kot so socialna epistemologija, politična psihologija, moralna psihologija, filozofija vednosti, temeljne raziskave s področja sprejemanja odločitev. Raziskovalna shema seveda dobi svoj pomen šele z navzkrižnim upoštevanjem vseh navedenih tematik, ki tvorijo deliberativno situacijo v socio-kulturnem okolju, zavedajoč se obenem, da se specifike deliberativnih praks izostrijo šele z njihovo umestitvijo v transnacionalno primerjalno okolje, zaznamovano z drugačnimi skupnostnimi epistemologijami (Fox, 2020).

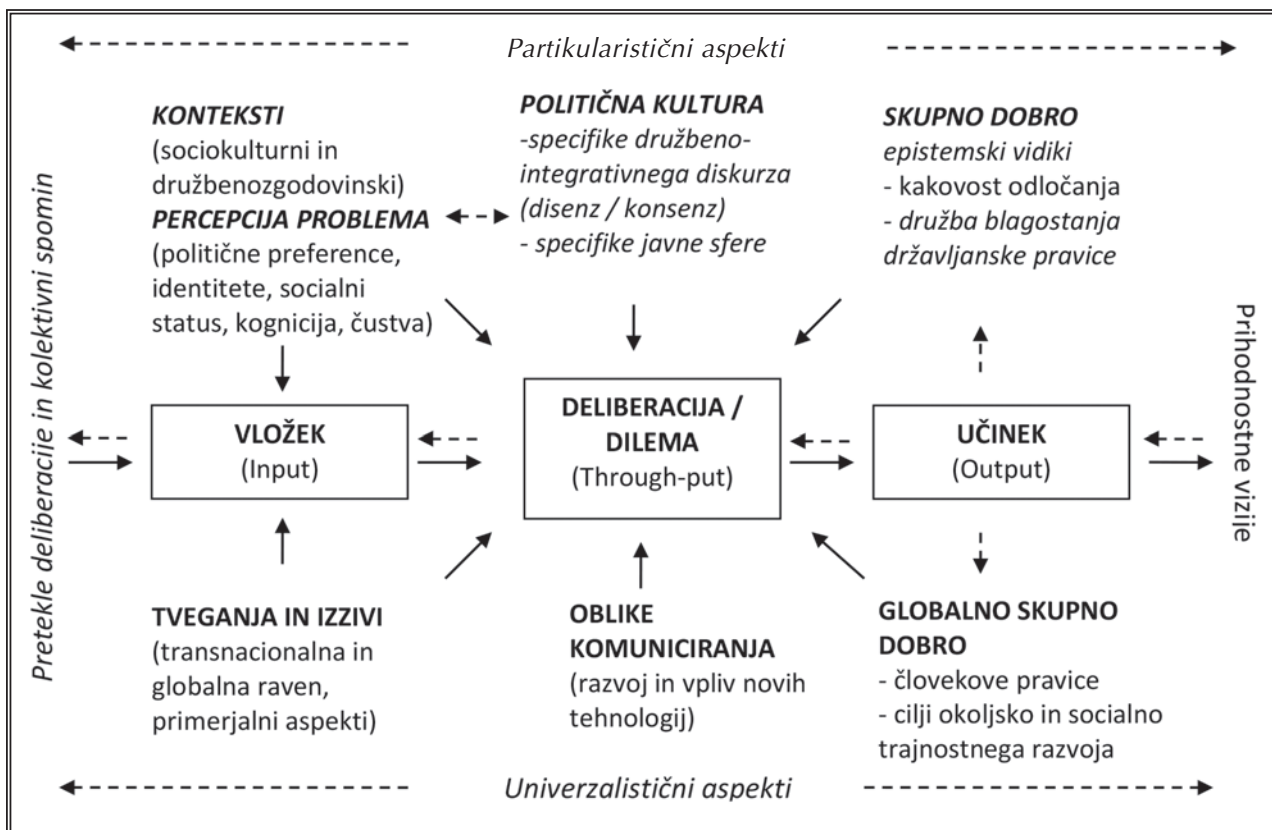
Shema je komplementarna orodjem za merjenje deliberacije, kakršne ponujata DQI ali V-Dem. Orodja V-Dem denimo nazorno prikažejo obratno sorazmerno odvisnost med kakovostjo deliberacije in stopnjo avtoritarnosti. Ob uveljavljanju avtoritarnih tendenc v družbi namreč vsi indikatorji deliberacije strmoglavijo, povzpne se le, a odvisno od konteksta, indikator skupnega dobrega, na katerega se, čeprav v njegovi singularni percepciji, populistični sklicujejo kot na »voljo ljudstva« (Müller, 2016). Z uporabo V-Dem orodij za merjenje deliberacije se lahko prepričamo tudi, da je dvig kakovosti deliberacije navadno znanilec demokratičnih sprememb. To izpričuje občuten vzpon kakovosti deliberacije ob padcu režima Slobodana Miloševića leta 2000 v Srbiji. Tudi na Hrvaškem se je v letih 1998 in 1999, ko se je umaknil dotedanji predsednik Franjo Tuđman, kakovost deliberacije naglo izboljšala. V obeh primerih se je kompozitni indeks deliberacije na lestvici od 0 do 1 povzpnel za 0,5 indeksne točke, po drugi strani pa je, dodajmo, v času predsedovanja ameriškega predsednika Donalda Trumpa indeks deliberacije ZDA upadel za 0,3 indeksne točke. Iz V-Dem predstavitev je zelo jasno vidna tudi pozitivna vloga deliberacije v procesu oblikovanja t. i. finske kulture konsenza konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tedaj se je indeks deliberativne demokracije v tej državi v nekaj letih povzpnel za 0,2 indeksne točke, sledili pa so mu tudi drugi V-Dem kompozitni kazalci demokracije.⁹

V državah, ki so vstopile v Evropsko unijo leta 2004, V-Dem orodja beležijo postopen, a občuten upad kakovosti deliberacije. Po mnenju razisko-

⁸ Pri čemer je treba spomniti, da je nacionalna država kot ultimativna emanacija skupnega omogočila razvoj javne deliberacije, stabilizirala temeljne postulate sodobnih demokracij in na tej osnovi ustvarila okolje za oblikovanje različnih, partikularnih in univerzalnih pojmovanj skupnega dobrega (Habermas, 2001; Calhoun, 2007).

⁹ Orodja V-Dem so dostopna na strani: <https://www.v-dem.net/en/online-graphing/> (zadnji pristop: 1. 12. 2021).

Tabela 1: Kontekstualizacija vgrajene deliberacije v časovnem sledju.

valcev, ki so analizirali kakovost deliberacije v teh državah med letoma 1990 in 2020 je zlasti poslabšanje te sestavine demokracije – in ne erozija vladavine prava – ključni razlog za nazadovanje njihovih demokracij (Gora & de Wilde, 2020). Analitiki V-Dem v poročilu za leto 2020 izpostavljajo vzpon avtokratskih sistemov v svetu, kar pripisujejo zlasti prekomerni uporabi izrednih pooblastil in omejitvam medijskih svoboščin zaradi ukrepov zoper pandemijo Covid-19 (Alizada et al., 2021, 10). V poročilu je posebej izpostavljena Slovenija, ki naj bi skupaj s Čilom, Portugalsko in Južnoafriško republiko zdrsnila iz liberalne v državo z omejeno demokracijo. Zaskrbljujoča je ugotovitev, da v zadnjem desetletju nobena izmed držav v Severni Ameriki, Zahodni in Vzhodni Evropi ni napredovala, Madžarska, Poljska, Srbija, Slovenija in ZDA pa so močno nazadovale (Alizada et al., 2021, 18; glej tudi Hellmeier et al., 2021).

Slovenija je zanimiv primer. Žal indeksi V-Dem v primerjavi z drugimi državami, tudi z njenimi sosedami Hrvaško in Srbijo, ne beležijo kakovosti deliberacije pred spremembo družbeno-ekonomskega sistema v letu 1990. Če bi bila ustrezna in seveda prilagojena orodja na voljo, bi v osemdesetih letih, ko so se pomnožila mirovniška, okoljevarstvena in

druga civilnodružbena gibanja, v tej državi zagotovo beležila eno izmed višjih stopenj deliberacije. Zahteve za demokratizacijo družbe in politike v tem desetletju so zagotovo spodbudile visoka pričakovanja glede kakovosti demokracije v novem sistemu. Iz orodij V-Dem je vidno, da se je Slovenija glede na ključne indekse demokracije (poliarhija, liberalizem, participacija, deliberacija in egalitarizem) med letoma 1990 in 2020 v mednarodnih primerjavah uvrščala visoko, čeprav so indeksi stagnirali. Izjema je le indeks kakovosti deliberacije, ki se je obdobju vladavine desnosredinske koalicije, najprej med letoma 2004 in 2008 in nato v letu 2012, poslabšal za 0,1 indeksne točke, medtem ko je v covidnem letu 2021, ko je oblast znova prevzela desnosredinska koalicija, v devetih mesecih upadel za skoraj 0,2 indeksne točke. Čeprav so raziskave iz prejšnjih let, opravljene na osnovi indeksa kakovosti diskurza (DQI), nakazale manjša odstopanja v proceduralni kakovosti deliberacije v zakonodajni veji oblasti (Kuhar & Petrovič, 2015), ki verjetno zadevajo specifike v razvoju in ustroju slovenskega parlamentarnega sistema (Deželan & Krašovec, 2015), upada kakovosti deliberacije v Sloveniji v letu 2021, kar bi se lahko posredno odražalo tudi v relativno nizki precepljenosti prebivalstva proti bolezni covid-19,

zagotovo ni moč pojasniti le z nekakšnim defektom v razumevanju sodobnih tveganj. V pomanjkanju empiričnih socioloških raziskav, lahko za zdaj na osnovi tujih uvidov (Bieber, 2020; Elstub et al., 2021) le ocenimo, kateri dejavniki so botrovali specifikam v odzivih na pandemijo. Zagotovo pa so imela pomembno vlogo specifična preurejanja deliberativnih praks novim kontekstom, kar je v teoriji, sicer drugimi poudarki, že nakazano (Vidmar-Horvat, 2021).

Orodja, kot so V-Dem ponudijo določena pojasnila,¹⁰ vendar ne prikažejo, da so današnji vzorci deliberacije in sprejemanja odločitev na različnih ravneh družbe rezultat usklajevanj in prelomov v procesu prilagajanja družbeno-integrativnega diskurza različnim oblikam družbene ureditve, napredovanja demokratičnih postulatov, formaliziranja človekovih pravic in pojmovanj skupnega dobrega. V prispevku smo skušali utemeljiti, da so pretekli načini teh urejanj in usklajevanj vpisani v politično, družbeno, kulturno in gospodarsko tkivo vsake družbene enote, vendar ne nujno linearno in na istem področju. Bistveno določajo načine sprejemanja novih vzorcev deliberacije na različnih ravneh družbenega življenja in upravljanja; včasih tudi skozi zavestno negacijo dotedanjih deliberativnih praks. Nacionalna raven je seveda le ena izmed ravni, ki zadevajo deliberacijo o skupnem dobrem. Ni naključje, da se najboljše oblike deliberacije izrazijo na geografskih robovih družbe. Zlasti v večkulturnih okoljih, kjer so ljudje primorani poiskati skupne načine sobivanja, so zaradi intersubjektivne distance trenja razumsko reflektirana in skupni interesi bolje identificirani.

Seveda pa logike teh usklajevanj ne moremo zajeti le z induktivno metodo, temveč jo je treba zajeti tudi v njenih empiričnih obličnostih. Potrebo po upoštevanju družbeno-zgodovinskih in sociokulturnih kontekstov v novejših raziskavah izpostavljajo tudi nekateri deliberativni demokrati (Bächtiger & Parkinson, 2019). Schneiderhan and Khan (2018) se

zavzemata za sociološki pristop k analizi deliberacije, ki bi vključeval empirične izsledke, pridobljene na osnovi raziskovalčevih vpogledov, z analizo konverzacij in s poglobljenimi intervjuji. Na ta način bi po njunem dobili vpogled v svet življenja (Habermas, 1987), v relacijski prostor med različnimi družbenimi segmenti, v katerem so utelešene s kulturo pogojena razumevanja in soglasja, kar vse tvori ozadje deliberacije. Tudi Boswell, Corbett & Rhodes (2019) zagovarjajo interpretativno, decentralizirano in primerjalno metodo v empiričnem raziskovanju deliberacije, s poudarkom na identificiranju družbenih dilem kot osnovne enote deliberacije. Ne nazadnje tudi nekateri vodilni teoretiki deliberativne demokracije danes menijo, da je na sistemski ravni interpretacija nujen del analize deliberacije (Dryzek, 2016).

Interpretativen pristop v proučevanju deliberacije v realnih okoljih je smiselno zlasti zato, ker misli družbene pojave v njihovi lastni razvojni logiki, obenem pa s poudarkom na primerjanju potrjuje dejstvo, da se navkljub zelo različnim družbenim kontekstom ljudje povsod srečujejo s podobnimi dilemami, ki jih razrešujejo z različnimi, a vendar sorodnimi oblikami deliberacije. Seveda pa takšen pristop zahteva zamejitve. Zato smo v prispevku kritično dopolnili in prevedli diskurzivno topiko deliberativne demokracije na področje vgrajene deliberacije, ključna torišča pa opredelili v tabeli 1; toda z zavedanjem, da so lokalne oblike deliberacije in percepcije skupnega dobrega v današnjem svetu vedno tudi odraz globalnih oblik deliberacije o skupnem dobrem. Spričo globalnih izzivov, zlasti podnebnih sprememb, zato ključni raziskovalni izziv ni razplet specifičnih deliberacij v posamezne niti, temveč jih povezati v njihovem *modus operandi* tako, da z izpostavitvijo transnacionalnega skupnega dobrega sintetizirajo lokalne oblike deliberacije z globalnimi izzivi.

10 Od leta 2016 V-Dem sicer podkrepi svoje izsledke z analizami družbenih in političnih kontekstov.

EMBEDDED DELIBERATION IN COMPLEX ENVIRONMENTS. THEORETICAL
FRAMEWORK AND IMPLICATIONS IN EMPIRICAL RESEARCH*Marjan HORVAT*Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment, Čentur 1f, 6273 Marezige, Slovenia
e-mail: Marjan.Horvat@irris.eu

SUMMARY

Deliberative democracy is initially based on the philosophical idea that the decision-making in the “ideal speech situation”, which adheres to the principles of inclusion, mutual respect and focuses on the “forceless force of the better argument” (Habermas), leads to the best solution to a specific social dilemma. The benefits of introducing the elements of this type of democracy are evidenced worldwide by the successful mini-publics. However, the deliberative democracy is in principle a moral ideal, which rests on procedural legitimacy. The key challenge therefore remains how to implement the principles of deliberative democracy in complex, systemic environments. The author addresses precisely this dilemma, but from a new perspective. Instead of examining / testing the normative principles of deliberative democracy in practice, he focuses his analysis on the “embedded” deliberation, i.e. deliberative practices as manifested in real-life environments. The premise is that every society is characterized by endogenous mechanisms and trans-historical patterns of deliberation, which need to be taken into account when considering the possibility of introducing the principles of deliberative democracy in specific social settings. Namely, the principles of deliberative democracy can be placed – as the upgrade or amelioration of the latter – only on the already existing practices of deliberation. The best paths in studying these mechanisms of embedded deliberation are therefore the topics of this paper. In the first two sections, the author explores the inconsistencies between theory and practice in the discourse of deliberative democracy and critically points out the gaps in this model of democracy. In the third part, he complements the discourse of deliberative democracy and simultaneously translates its discursive topic (input, through-put and output legitimacy) to the systemic level; emphasizing that in the analysis of embedded deliberation initial social and historical contexts, but also the outputs of the deliberation, must be taken – simultaneously and epistemically equivalent – into consideration. On this basis, he develops a conceptual scheme for studying embedded deliberation which is complementary to the research field of the deliberative democracy and its existing tools for measuring deliberation (DQI or V-Dem). In the conclusion, relevant topics and methodological tools, which can be used in empirical research, are indicated.

Keywords: deliberative democracy, complex environments, common good, embedded deliberation, epistemic history, new methodological approaches

VIRI IN LITERATURA

- Ackerman, B. & J. S. Fishkin (2008):** *Deliberation Day*. New Haven, Yale University Press.
- Addis, A. (2009):** *Deliberative Democracy in Severely Fractured Societies*. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 16, 1, 59–83.
- Alizada, N., Cole, R., Gastaldi, L., Grahn, S., Hellmeier, S., Kolvani, P., Lachapelle, J., Lührmann, A., Maerz, S. F., Pillai, S. & S. I. Lindberg (2021):** *Autocratization Turns Viral*. *Democracy Report 2021*. V-Dem Institute, University of Gothenburg.
- Appadurai, A. (2015):** *Success and Failure in the Deliberative Economy*. V: *Deliberation and Development: Rethinking the Role of Voice and Collective Action in Unequal Societies, Equity and Development*. Washington DC, The World Bank, 67–84.
- Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (2018):** *Deliberative Democracy: An Introduction*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 1–35.
- Bächtiger, A. & J. Parkinson (2019):** *Mapping and Measuring Deliberation: Towards a New Deliberative Quality*. Oxford, Oxford University Press.
- Barnes, M. (2008):** *Passionate Participation: Emotional Experiences and Expressions in Deliberative Forums*. *Critical Social Policy*, 28, 4, 461–481.
- Benhabib, S. (1996):** *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. NY, Princeton University Press.
- Biało ȳt, W. & R. le Quiniou (2020):** *Europe's Deliberative Instruments: Has the EU Delivered?* V: Blockmans, S. & S. Russack (ur.): *Deliberative Democracy in the EU: Countering Populism with Participation and Debate*. London, Centre for European Policy Studies (CEPS), 313–333.
- Bieber, F. (2020):** *Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic*. *Nationalities Papers*, 1–13. Dostopno na: <https://doi.org/10.1017/nps.2020.35> (zadnji pristop: 1. 12. 2021).
- Blockmans, S. & S. Russack (2020):** *Deliberative Democracy in the EU: Countering Populism with Participation and Debate*. London, Centre for European Policy Studies (CEPS).
- Bohman, J. (2000):** *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy*. Cambridge, Massachusetts, MIT Press.
- Boniolo, G. (2012):** *The Art of Deliberating: Democracy, Deliberation and the Life Sciences between History and Theory*. Heidelberg, Springer Science & Business Media.
- Boswell, J., Corbett, J. & R. A. W. Rhodes (2019):** *The Art and Craft of Comparison*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Boswell, J. & J. Corbett (2021):** *Democracy, Interpretation, and the "Problem" of Conceptual Ambiguity: Reflections on the V-Dem Project's Struggles with Operationalizing Deliberative Democracy*. *Polity*, 53, 2, 239–263.
- Brennan, J. (2017):** *Against Democracy: New Preface*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Bryan, F., Smith, G., Kloppenberg, J. T., Mansbridge, J., Morrell, M. E. & W. Keith (2020):** *Collective Interview on the History of Town Meetings*. *Journal of Deliberative Democracy*, 15, 2.
- Calhoun, C. (2007):** *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*. London, New York, Routledge.
- Caluwaerts, D. & M. Reuchamps (2014):** *Deliberative Stress in Linguistically Divided Belgium*. V: Ugarriza, J. E. & D. Caluwaerts (ur.): *Democratic Deliberation in Deeply Divided Societies: From Conflict to Common Ground*. London, Palgrave Macmillan UK, 35–52.
- Cammack, D. (2020):** *Deliberation in Ancient Greek Assemblies*. *Classical Philology*, 115, 3, 486–522.
- Cengiz, F. (2018):** *Bringing the Citizen back into EU Democracy: Against the Input-Output Model and Why Deliberative Democracy might be the Answer*. *European Politics and Society*, 19, 5, 577–594.
- Cerovac, I. (2021):** *Epistemic Democracy and Political Legitimacy*. Cham Switzerland, Springer Nature.
- Chambers, S. (2012):** *Deliberation and Mass Democracy*. V: Mansbridge, J. & J. Parkinson (ur.): *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale, Theories of Institutional Design*. Cambridge, Cambridge University Press, 52–71.
- Cohen, J. (1986):** *An Epistemic Conception of Democracy*. *Ethics*, 97, 26–38.
- Curato, N., Dryzek, J. S., Ercan, S. A., Hendriks, C. M. & S. Niemeyer (2017):** *Twelve Key Findings in Deliberative Democracy Research*. *Daedalus*, 146, 3, 28–38.
- Dahlgren, P. (2005):** *The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation*. *Political Communication*, 22, 2, 147–162.
- Delanty, G. (2009):** *Community*. London, New York, Routledge.
- Della Porta, D. (2016):** *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*. Cambridge, Polity.
- Deželan, T. & A. Krašovec (2015):** *Institucionalne in osebnotne določnice demokratične deliberacije: primer slovenskega parlamenta*. *Teorija in praksa*, 52, 6, 1167–1190.
- Dryzek, J. S. (2000):** *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. New York, Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2016):** *Symposium Commentary: Reflections on the Theory of Deliberative Systems*. *Critical Policy Studies*, 10, 2, 209–215.

- Dryzek, J. S. & S. Niemeyer (2019):** Deliberative Democracy and Climate Governance. *Nature Human Behaviour*, 3, 411–413.
- Dunér, D. & C. Ahlberger (2019):** Cognitive History: Mind, Space, and Time. Berlin / Boston, Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Edgell, P., Hull, K. E., Green, K. & D. Winchester (2016):** Reasoning Together Through Telling Stories: How People Talk about Social Controversies. *Qualitative Sociology*, 39, 1–26.
- Elster, J. (1998):** Deliberation and Constitution Making. V: Elster, J. (ur.): *Deliberative Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 97–122.
- Elstub, S., Ercan, S. & R. F. Mendonça (2016):** Editorial Introduction: The Fourth Generation of Deliberative Democracy. *Critical Policy Studies*, 10, 2, 139–151.
- Elstub, S., Thompson, R., Escobar, O., Hollinghurst, J., Grimes, D., Aitken, M., McKeon, A., Jones, K. H., Waud, A. & N. Sethi (2021):** The Resilience of Pandemic Digital Deliberation: An Analysis of Online Synchronous Forums. *Javnost – The Public*, 28, 3, 237–255.
- Emirbayer, M. (1997):** Manifesto for a Relational Sociology. *American Journal of Sociology*, 103, 2, 281–317.
- Eriksen, E. O. & J. E. Fossum (2003):** Democracy in the European Union: Integration through Deliberation? London, Routledge.
- Eriksen, E. O. & J. E. Fossum (2018):** Deliberation Constrained: An Increasingly Segmented European Union. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 841–855.
- Estlund, D. & H. Landmore (2018):** The Epistemic Value of Democratic Deliberation. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 112–131.
- Etzioni, A. (2004):** *The Common Good*. Cambridge, Polity Press.
- Farrell, D. M., Suiter, J. & C. Harris (2019):** ‘Systematizing’ Constitutional Deliberation: the 2016–18 Citizens’ Assembly in Ireland. *Irish Political Studies*, 34, 1, 113–123.
- Farrell, D. M., Suiter, J., Cunningham, K. & C. Harris (2020):** When Mini-Publics and Maxi-Publics Coincide: Ireland’s National Debate on Abortion. *Representation*, 0, 1–19. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/00344893.2020.1804441> (zadnji pristop 1. 12. 2021).
- Ferguson, R.B. (2018):** Why We Fight. *Scientific American*, 319, 76–81.
- Fishkin, J. S. (2011):** *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford, Oxford University Press.
- Follesdal, A. & S. Hix (2006):** Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Common Market Studies*, 44, 3, 533–562.
- Fox, S. (2020):** The Entanglement of Nation and Epistemology: Glances into the Backyard of Academic Dignity. *Croatian Journal of Education*, 22, 2, 193–210.
- Fraser, N. (2006):** Transnacionaliziranje javne sfere. *Teorija in praksa*, 43, 1–2, 276–284.
- Freschi, A. C. & V. Mete (2009):** The Political Meanings of Institutional Deliberative Experiments. Findings on the Italian Case. *Sociologica*, 2–3, 1–55.
- Goodin, R. (2018):** If Deliberation Is Everything, Maybe It’s Nothing. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 882–899.
- Goodin, R. E. & K. Spiekermann (2018):** *An Epistemic Theory of Democracy*. Oxford, Oxford University Press.
- Gora, A. & P. de Wilde (2020):** The Essence of Democratic Backsliding in the European Union: Deliberation and Rule of Law. *Journal of European Public Policy*. Dostopno na: <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1855465> (zadnji pristop 1. 12. 2021).
- Gustafson, S. M. (2011):** *Imagining Deliberative Democracy in the Early American Republic*. Chicago, University of Chicago Press.
- Gutmann, A. & D. Thompson (2018):** *Reflections on Deliberative Democracy: When Theory Meets Practice*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 899–912.
- Habermas, J. (1975):** *Legitimation Crisis*. Boston Mass, Beacon Press.
- Habermas, J. (1987):** *The Theory of Communicative Action (Volume II)*. Cambridge, Polity Press.
- Habermas, J. (1989):** *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana, ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Habermas, J. (2001):** Why Europe Needs a Constitution. *New Left Review*, 11, 5–26.
- Habermas, J. (2012):** *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge Mass, Polity Press.
- Habermas, J. (2018):** Interview with Jürgen Habermas. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 870–882.
- Hardt, M. & A. Negri (2011):** *Commonwealth*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Hellmeier, S., Cole, R., Grahn, S., Kolvani, P., Lachapelle, J., Lührmann, A., Maerz, S. F., Pillai, S. & S. I. Lindberg (2021):** State of the World 2020: Autocratization Turns Viral. *Democratization*, 28, 6, 1053–1074.

- Hendriks, C. M., Ercan, S. A. & J. Boswell (2020):** *Mending Democracy: Democratic Repair in Disconnected Times*. Oxford, Oxford University Press.
- Holdo, M. (2020a):** *Meta-deliberation: Everyday Acts of Critical Reflection in Deliberative Systems*. *Politics*, 40, 1, 106–119.
- Holdo, M. (2020b):** *A Relational Perspective on Deliberative Systems: Combining Interpretive and Structural Analysis*, *Critical Policy Studies*, 14, 1, 21–37.
- Hussain, W. (2018):** *The Common Good*, V: Zalta, E. N. (ur.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford, Metaphysics Research Lab, Stanford University.
- Karpowitz, C. & T. Mendelberg (2018):** *The Political Psychology of Deliberation*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 534–555.
- Kohn, M. (2000):** *Language, Power, and Persuasion: Toward a Critique of Deliberative Democracy*. *Constellations*, 7, 3, 408–429.
- Koller, A. (2010):** *The Public Sphere and Comparative Historical Research: An Introduction*. *Social Science History*, 34, 3, 261–290.
- Kuhar, M. & A. Petrovčič (2015):** *Vidiki (ne)deliberativnosti v parlamentarnih razpravah o Družinskem zakoniku*. *Teorija in praksa*, 52, 6, 1124–1142.
- Landmore, H. (2015):** *Inclusive Constitution-Making: The Icelandic Experiment*. *Journal of Political Philosophy*, 23, 2, 166–191.
- Lazarato, M. (2014):** *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*. Los Angeles, MIT Press.
- Maia, R. C. M., Cal, D., Bargas, J. & N. J. B. Crepalde (2020):** *Which Types of Reason-giving and Storytelling are Good for Deliberation? Assessing the Discussion Dynamics in Legislative and Citizen Forums*. *European Political Science Review*, 12, 2, 113–132.
- Mansbridge, J., Bohman, J., Chambers, S., Estlund, D., Føllesdal, A., Fung, A., Lafont, C., Manin, B. & J. L. Martí (2010):** *The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy*. *Journal of Political Philosophy*, 18, 1, 64–100.
- Mansbridge, J. (2015):** *A Minimalist Definition of Deliberation*, V: Heller, P. & V. Rao (ur.): *Deliberation and Development: Rethinking the Role of Voice and Collective Action in Unequal Societies*. Washington DC, The World Bank, 27–50.
- Marin, I. (ur.) (2006):** *Collective Decision Making around the World: Essays on Historical Deliberation Practices*. Dayton, Kettering Foundation Press.
- Min, S.-J. (2009):** *Deliberation, East meets West: Exploring the Cultural Dimension of Citizen Deliberation*. *Acta Politica*, 44, 439–458.
- Moore, A. (2012):** *Following from the Front: Theorizing Deliberative Facilitation*. *Critical Policy Studies*, 6, 2, 146–162.
- Mouffe, C. (1999):** *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?* *Social Research*, 66, 3, 745–758.
- Mouffe, C. (2002):** *Which Public Sphere for a Democratic Society?* *Theoria*, 49, 99, 55–65.
- Müller, J.-W. (2016):** *What Is Populism?* Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Negt, O. & A. Kluge (2016):** *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. London, Verso.
- Niemeyer, S. (2013):** *Democracy and Climate Change: What Can Deliberative Democracy Contribute?* *Australian Journal of Politics & History*, 59, 3, 429–448.
- Nussbaum, M. C. (2001):** *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- O'Flynn, I. (2006):** *Deliberative Democracy and Divided Societies*. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- O'Flynn, I. & D. Caluwaerts (2018):** *Deliberation in Deeply Divided Societies*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 741–754.
- OECD (2020):** *Innovative Citizen Participation and new Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*. Paris, OECD Publishing.
- Ostrom, E. (2021):** *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parkinson, J. & J. Mansbridge (ur.) (2012):** *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale, Theories of Institutional Design*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parthasarathy, R. & V. Rao (2018):** *Deliberative Democracy in India*, V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 804–818.
- Parvin, P. (2015):** *Is Deliberative Democracy Feasible? Political Disengagement and Trust in Liberal Democratic States*. *The Monist*, 98, 4, 407–423.
- Pinker, S. (2018):** *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. New York, Penguin Books.
- Pinter, A. (2004):** *Javnost in deliberativna demokracija pri Johnu Rawlsu*. *Časopis za kritiko znanosti*, 32, 217/218, 402–419.
- Pinter, A. (2005):** *Historizacija javne sfere: Od dilem o nastanku k rekonstrukciji razvoja ideje javne sfere*. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 15, 1, 1–14.
- Polanyi, K. (2008):** *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana, Založba / *cf.
- Polletta, F., Jasper, J. M. & J. Goodwin (2001):** *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago IL, University of Chicago Press.

- Rawls, J. (1999):** *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rothstein, B. (2019):** Epistemic Democracy and the Quality of Government. *European Politics and Society*, 20, 1, 16–31.
- Sass, J. (2018):** *Deliberative Ideals Across Diverse Cultures*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 85–99.
- Scharpf, F. W. (2011):** *Governing in Europe Effective and Democratic?* Oxford, Oxford University Press.
- Schmidt, V. & M. Wood, M. (2019):** Conceptualizing Throughput Legitimacy: Procedural Mechanisms of Accountability, Transparency, Inclusiveness and Openness in EU Governance. *Public Administration*, 97, 4, 727–740.
- Schmidt, V. (2010):** Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited – Input, Output and Throughput. KFG Working Paper, Free University Berlin.
- Schneiderhan, E. & S. Khan (2018):** *Deliberation in Sociology*. V: Bächtiger, A., Dryzek, J. S., Mansbridge, J. & M. Warren (ur.): *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 572–583.
- Shapiro, I. (1999):** Enough of Deliberation: Politics is about Interests and Power. V: Macedo, S. (ur.): *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*. New York, Oxford University Press, 28–39.
- Steenbergen, M. R., Bächtiger, A., Spörndli, M. & J. Steiner (2003):** Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index. *Comparative European Politics*, 1, 21–48.
- Steiner, J., Bächtiger, A., Spörndli, M. & M. R. Steenbergen (2005):** *Deliberative Politics in Action: Analyzing Parliamentary Discourse, Theories of Institutional Design*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Steiner, J. (2008):** Concept Stretching: The Case of Deliberation. *European Political Science*, 7, 2, 186–190.
- Steiner, J. (2012):** *The Foundations of Deliberative Democracy: Empirical Research and Normative Implications*. Cambridge UK, Cambridge University Press.
- Steiner, J., Jaramillo, M. C., Maia, R. & S. Mameli (2020):** *Deliberation across Deeply Divided Societies. Transformative Moments*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stevenson, H. & J. S. Dryzek (2014):** *Democratizing Global Climate Governance*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sunstein, C. R. (2002):** The Law of Group Polarization. *Political Philosophy*, 10, 2, 175–195.
- Sunstein, C. R. (2021):** *Liars: Falsehoods and Free Speech in an Age of Deception*. New York, Oxford University Press.
- Suteu, S. (2019):** The Populist Turn in Central and Eastern Europe: Is Deliberative Democracy Part of the Solution? *European Constitutional Law Review*, 15, 3, 488–518.
- Taber, C. S. & M. Lodge (2006):** Motivated Scepticism in the Evaluation of Political Beliefs. *American Journal of Political Science*, 50, 3, 755–769.
- Talisse, R. (2017):** New Trouble for Deliberative Democracy. *Les ateliers de l'éthique*, 12, 1, 107–123.
- Ury, W. (ur.) (2002):** *Must We Fight? From The Battlefield to the Schoolyard – A New Perspective*. New York, John Wiley & Sons.
- V-Dem (2021).** Dostopno na: <https://www.v-dem.net/en/online-graphing/> (zadnji pristop: 1. 12. 2021).
- Vidmar Horvat, K. (2021):** Družbeni strahovi med znanostjo in kulturnim bojem: Teorije zarot v času pandemije COVID-19. *Ars & Humanitas*, 15, 1, 57–70.
- von der Leyen, U. (2020):** A Union that Strives for More. My Agenda for Europe. Dostopno na: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission_en_0.pdf (zadnji pristop 1. 12. 2021).
- Weber, M. (1965):** *Politics as a Vocation*. Philadelphia, Fortress Press.
- Young, I. M. (2002):** *Inclusion and Democracy*. Oxford, Oxford University Press.